



Matikainen, Olli, *Verenperijät. Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500—1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78. Helsinki: SKS 2002. 238 s.

Historiallinen kriminologia on usean vuosikymmenen kuluessa vakiinnuttanut asemansa osana suomalaista historiantutkimuksen kenttää. Maastamme löytyykin alalta vireä, vankka ja laadukas tutkimusperinne, etunenässä konkarikaarti, esimerkiksi Heikki Ylikangas ja Seppo Aalto. Erityinen painopiste tutkimuksessa on ollut varhaisen uuden ajan alku, 1500- ja 1600-luvut, lähinnä kvantitatiivisen tuomiokirja-aineiston valossa. Perifeerisempi Suomi joutui keskusvallan tiukentuneeseen karhunsyleilyyn läntistä valtakunnanpuoliskoa myöhemmin. Tutkimus onkin lisännyt merkittävästi ymmärrystä valtiollistumiseen liittyvästä oikeudellisesta murroksesta paikallisyhteisöiden tasolla. Aallon väitöskirja täydensi kuvaa tarkastelemalla keskusvallan strategioiden toteutumista paikallistasolla, jolla kruunun ja kirkon miehet mittelivät yhteisöllisten mekanismien kanssa lopulta ottaen niistä selkävoiton 1600-luvulla.<sup>1</sup>

Laajemminkin historiantutkimuksen kentässä on näkynyt trendi rakenteiden tarkastelusta kohti menneisyyden hahmottamista kulttuurin kautta. Tämä kehitys näkyy myös historiallisen kriminologian alalla. Suomalainen historiallinen kriminologia on viime vuosikymmenet kiinnittänyt huomionsa lähinnä rikosrakenteen suhteellisten muutosten ja kehityskaarten selittämiseen. Tämän maassamme ehkä ylikangaslaiseksi kutsuttavan perinteen rinnalle Olli Matikainen nostaa väitöskirjassaan vaihtoehdoisen lähestymistavan. Tutkimuksessaan *Verenperijät — Väkivalta ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500—1600-*

<sup>1</sup> Aalto, Seppo, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621—1700*. Bibliotheca Historica 12. Helsinki: SKS 1996.

*luvulla* Matikainen tekee sympaattisen avauksen mentaliteettihistorian suuntaan. Mentaliteetti itsessään viittaa esimerkiksi maailmankatsomukseen, uskomuksiin, tunteisiin, kulttuurillisiin tapoihin ja asenteisiin. Vastaavasti mentaliteettihistoriassa huomiota kiinnitetään menneisyyden väestön kollektiivisiin henkisiin ja psykologisiin rakenteisiin, erityisesti epäviralliseen kulttuuriin sekä näiden muutoksiin. Tässä poiketaankin jo huomattavasti perinteisen makrotutkimussuuntauksen fokuksesta yhteiskunnallisiin valtarakenteisiin sekä poliittisiin ja taloudellisiin tekijöihin.

Vaikkei Matikainen sinänsä vähättelekään valtiollistumiskehityksen merkitystä, tuntuu hän itsekkin tiedostavansa sen, että hänen edustamansa mentaliteetti-historiallinen lähestymistapa menneisyyden rikollisuuteen haastaa rakenteellisen näkökulman. Hän itse toteaa johtopäätösluvussa seuraavaa (kursivointi minun): ”- - Olisi liioiteltua väittää, että väkivallan tarkastelu sosiaalisen järjestyksen osakysymyksenä tai valtiollistuminen varhaisen uuden ajan muutoksen ongelman selityksenä olisivat sinänsä ratkaisevia väkivallan selittämässä kokonaisuutena. Tämä olisi harhaanjohtavaa reduktiota, sillä väkivalta on aina erottamattomasti myös biologinen, poliittinen, psykologinen ja taloudellinen ilmiö. *Sen sijaan väitän, että varhaisen uuden ajan — ja minkä aikakauden hyvänsä — väkivallan problematiikkaa on mahdotonta tarkastella irrallaan maailmankuvallisista tekijöistä, jotka eivät yksiselitteisesti palaudu esimerkiksi politiikkaan tai talouteen.*”<sup>2</sup> Tässä kirjoittaja onkin eittämättä täysin oikeassa.

Olli Matikaisen tutkimuskohteena on väkivallan ja yhteisön välinen vuorovaikutussuhde osana laajempaa yhteiskunnallista muutosprosessia. Yhteisöjen legitimitetti ja yhteisörakenteissa tapahtuvien muutosten suhde väkivaltaan onkin eräs keskeisiä kysymyksiä hänen tutkimuksessaan. Tämän vuoksi huomiota kiinnitetään käytännön näkökulmasta myös yhteisöllisyyden tosiasialliseen merkitykseen ja sisältöön, sillä nämä määrittävät ihmisten suhdetta väkivaltaan. Ruohonjuuritason moraalikäsitteet hyväksyttävästä ja tuomittavasta väkivallasta uuden ajan alun Itä-Suomessa ovatkin Matikaisen väitöskirjan keskiössä. Teksti polveilee halki suvun ja yhteisön merkityksen, kunnian ja väkivallan suhteen, näyttökysymysten ja tuomioistuinmenettelyn kiemuroiden sekä rangaistusten yhteisöllisen moraalitalouden. Lähestymistapa on vahvasti tuomiokirja-aineistopainotteinen, mikä päästää entisajan ihmisen oman äänen kuuluville. Toisaalta tämä valinta tekee tutkimuksen osin raskaslukaiseksi: pitkien suorien sitaattien tuoreuden tunne karisee pikkuhiljaa ja sivusta kolmeen mittaiset tapauskuvaukset syövät vähitellen pois tehoa toinen toisiltaan. Tilalle kaipasi välillä tiukempaa analyysiä kuvattujen tapausten taustalla piilevästä arvomaailmasta.

Keskiajan tutkijan näkökulmasta Matikaisen kirjassa on erityisen kiinnostavaa se tapa, jolla hän tutkii perifeerisistä Itä-Suomesta katoamassa olevia, jo monesta muusta Ruotsin valtakunnan kolkasta keskiajan kuluessa väistyviä — tai jo hävinneitä — asenteita ja käsityksiä. Hänen omien sanojensa mukaan ”syrjäseudulla on nähtävissä vielä merkkejä vanhemmista kansanomaisista katsomuksista, joita ei

---

<sup>2</sup> Matikainen, Olli, *Verenperijät. Väkiältä ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500—1600-luvulla*. Bibliotheca Historica 78. Helsinki: SKS 2002, s. 191.

enää myöhemmässä oikeusmateriaalissa tai kansanperinteessä tavata.”<sup>3</sup> Tämä lähestymistapa on tietysti vaatinut tutkijalta erityistä panostusta etnologiseen ja kulttuuriantropologiseen kirjallisuuteen. ”Mentaliteettien hitaus” saattaa hyvinkin olla käytännössä havaittu ilmiö, mutta miten tutkija voi olla varma siitä, että havaitut ilmiöt tai instituutiot todella ovat vanhempaa perua? Luonnollisestikin tällaisessa tutkimusmetodinsa on ongelmansa, mutta Matikainen välttää mielestäni melko taitavasti lankeamasta sudenkuoppiin. Hän on selvästi pyrkinyt pitämään tuntosarvensa herkkinä anakronismin ongelman suhteen: esimerkiksi suku- vai perheyhteisökeskustelussa hän varoittaa heijastamasta menneisyyteen nykyisiä perhemalleja.

Ottaen huomioon sen, että Olli Matikainen myöntää kuvaavansa osin mennyttä ja kadonnutta maailmaa Itä-Suomen kvalitatiivisen aineiston valossa, olisi saattanut kuvitella, että hän olisi tarkemmin perehtynyt keskiaikaan. Ruotsalaisessa keskiaikaisessa lähdeaineistossa on sen verran säilynyt henkirikoksen sopimisesta kertovaa materiaalia sekä sovintokirjeiden että tuomiokirjojen muodossa, että toivoisi jonkun ottavan ne laajemman tutkimuksen kohteeksi. Materiaali ansaitsisi sen! Tosin Matikaisen oma myöhempi aineisto on niin laaja, ettei tätä voi tietenkään kohtuudella häneltä olettaa. Kuitenkin ehkä tästä syystä kirjoittajalla keskiaikaisen kehityksen ja maailmankuvan (esimerkiksi sielun pelastuksen suhde henkirikoksiin) pohdinta jää hieman vivahteettomaksi.

Toisaalta tähän liittyy laajempi tuomiokirjatutkimuksen ja ehkä yleisemminkin historiallisen kriminologian aikaulottuvuuteen liittyvä epävarmuustekijä. Lähdeaineiston saatavuudesta johtuvista syistä aineiston analyysiin hypätään usein keskeltä historiallista aikajanaa. Kun keskiajan henki-, väkivalta- tai seksuaalirikosoikeutta ei ole laajemmin Ruotsissa tai Suomessa kvalitatiivisesti tutkittu, on 1500-luvun lopun ja 1600-luvun kehityksen analysointi hankalampaa ilman varhaisemman kauden tutkimuskirjallisuutta. Jotkut kirjat ovat melko onnistuneesti vältäneet karikat, jotka liittyvät tutkimuksen tekoon näissä olosuhteissa, mutta parhaatkin näistä — kuten esimerkiksi Seppo Aallon väitöskirja seksuaalirikoksista Porvoon kihlakunnassa 1600-luvulla — ovat heikoilla jäillä analysoidessaan keskiaikaa. Esimerkiksi kirkon asema oikeuskehityksessä on vähän tutkittu aihe, eikä Matikainenkaan tunnu olevan omimmillaan pohtiessaan kirkon, suvun ja valtion rooleja keskiaikaisissa sovittajaiskirjeissä. On selvä, että muutoksen kuvaaminen — selittämisestä puhumattakaan — saattaa jäädä puolitiehen tai pahimmassa tapauksessa jopa vääristyä, jos aikaperspektiivi suhteessa menneeseen jää ilmaan. Tämä ongelma ei tosin erityisemmin koske arvosteltavana olevaa tutkimusta, sillä siinä ei niinkään pyritä selittämään valtiollistumiseen liittyviä oikeudellista kehitystä kuin kuvaamaan väkivaltaan liittyviä mentaliteetteja.

Eriytynyt pettymys keskiajan tutkijalle kuitenkin on, että Olli Matikainen on jättänyt täysin huomiotta Ruotsin keskiaikaisten maakuntalakien rikkaan aineiston, joka kuvaa mentaalisia ja sosiaalisia asenteita väkivaltaan. Tämä on mielestäni konkreettinen puute tutkimuksen lähdeaineistossa, sillä kirjan analyysit miehisyuden, kunnian ja väkivallan kolmiyhteydestä olisivat tarkentuneet ja saaneet

---

<sup>3</sup> Matikainen 2002, s. 33.

huomattavaa pontta maakuntalakien viipyileviä mentaliteetteja sisältävistä normeista. Tutkimuksessa ei perustella maakuntalakien poisjättämistä. Mahdollisesti ne on ohitettu (oikeus)historiallisesti epärelevantteina: sovellettiinhan tutkimusajankohtana jo enimmäkseen Maunu Eerikinpojan tai Kristofferin maanlakeja.<sup>4</sup> Maanlaeissa on kuitenkin virtaviivaistettu ja yhtenäistetty — sekä karsittu — huomattavasti väkivallan mentaliteeteista maakuntalaeissa kertovia pykäläiä. Maakuntalakien ohittaminen ei olekaan perusteltua, koska Matikaisen tutkimuskohteena ovat yhteisö(i)ssä vaikuttavat väkivaltaan liittyvät pitkäkestoiset asenteet ja arvot, jotka heijastuvat teon tuomittavuudessa tai hyväksyttävyydessä. Hän itsekkin myöntää, että ”[y]ksi 1500–1600-luvun oikeuskäytännön jännitteistä oli keskiaikaisen lainsäädännön perustuminen sukuyhteisön maailmankuvalle, vaikka 1600-luvulla elettiin jo ’valtiollisessa teokratiassa’.”<sup>5</sup> Tällöin vielä selvemmin sukuyhteiskunnan moraalikäsitteitä ja niiden kehitystä kuvastava normiaineisto olisi täydentänyt kuvaa luontevasti.

Keskiaikaisten ruotsalaisten suhde väkivaltaan oli vahvasti yhteydessä miehisyyteen ja kunniaan. Tämä tulee selvästi esiin maakuntalakien tappoa käsittelevissä kaarissa, joissa kunniattomammiksi tai epämiehekkäiksi katsotut henkirikokset olivat korkeampien sakkojen kohteena. Lakien kirjoittamattomana tyyppitapauksena tunnuttiin pitävän tilannetta, jossa aseistettu ja asekuntonen mies tappoi toisen aseistetun ja asekuntonen miehen reilussa mittelössä. Osapuolten tasapuolisella kyvyllä puolustautua oli merkitystä; korkeammilla (kaksin- tai jopa kolminkertaisilla) sakoilla uhattiin näet tekijää, joka tappaa henkilön, joka olosuhteiden vuoksi oli tilapäisesti puolustuskyvytön. Vastaavasti sukupuoli tai ikä osoitti selvästi henkilön olevan kykenemätön puolustautumaan asekuntonen miehen lailla. Esimerkiksi 7—12-vuotiaat lapset ja naiset eivät kantaneet aseita, eivätkä muutenkaan olleet mikään vastus raavaalle miehelle, joten heidän surmaamisestaan tuli maksaa kaksinkertainen sakko.<sup>6</sup> Vanhemman Länsi-Göötanmaan lain mukaan naista suojeli aina rauha riippumatta siitä, kuinka suuri taistelu vallitsi miesten kesken.<sup>7</sup> Sama sakko oli maksettava sisarensa tai tyttärensä luona surmatulle miehelle, sillä lakitekstin mukaan naiset eivät voineet puolustaa aseina sukulaistaan. Seitsemän vuoden ikäisen tai sitä nuoremman pikkulapsen tappaminen taas oli kolminkertaisesta sakosta päätellen vielä epämiehekkäämpää.<sup>8</sup>

Sinänsä täysi-ikäisten miesten välisen henkirikoksen saattoivat siis teko-olosuhteet, esimerkiksi toisen tappaminen väijytyksessä, tehdä kunniattomammaksi tai häpeälliseksi. Jotkut lait määräisivät korkeamman sakon lisäksi miehen tappamisesta huussissa, tarpeillaan, peseytymässä, uimassa tai nukkumassa. Tällöin

<sup>4</sup> Toisaalta voisi kenties ajatella, ettei Matikainen katso (ruotsalaisten) maakuntalakien sopivan lähdeaineistoksi arvioitaessa Itä-Suomen mentaliteetteja. Näin hän tuskin on kuitenkaan mieltänyt, sillä keskiajan Suomessa tiedetään sovelletun ainakin Hälsinglandin maakuntalakia. Lisäksi voidaan maanlakeja tuskin pitää sen ”suomalaisempina”.

<sup>5</sup> Matikainen 2002, s. 192.

<sup>6</sup> Esimerkiksi Södermannalagen (SdmL), *Svenska Landskapslagar* III, utg. Åke Holmbäck & Elias Wessén. Uppsala: Hugo Gebers förlag 1940, Manhelgdsbalken XXVI–XXVII, s. 176—177.

<sup>7</sup> Äldre Västgötalagen (VgL I), *Svenska Landskapslagar* V, utg. Åke Holmbäck & Elias Wessén. Uppsala: Hugo Gebers förlag 1946, Urbotamål § 6, s. 77.

<sup>8</sup> SdmL, Manhelgdsbalken XXVI § 1 ja § 6, s. 176.

uhri oli siis tosiasiallisesti täysin avuton; hänen tappamisensa oli epämiehekästä ja pelkurimaista. Tiettyjä sosiaalisesti tärkeitä tilanteita tai tapahtumia yhteisö pyrki rauhoittamaan väkivallalta korotetuilla sakoilla. Tällaisia rikoksia olivat esimerkiksi olutpidoissa tapahtuneet tapot, henkilön surmaaminen omassa talossaan tai omaan vuoteeseensa tai käräjäpaikalla samoin kuin kirkossa tai kirkkomaalla tapahtuneet tapot. Harmillista kyllä, väitöskirjasta ei käy selkeästi ilmi, missä määrin nämä yhteisölliset arvot olivat vielä voimassa tutkimusaikana Itä-Suomessa.

Tähän samaiseen mies—kunnia—häpeä-tematiikkaan liittyen tutkimuksen *nidingsverk*-rikosten käsittely jää myös ohuehkoksi ilman normiaineiston analyysiä. Esimerkiksi vanhempi Länsi-Göötanmaan laki piti *nidingsverk*-rikoksia niin halveksittavina ja yhteisön arvoja loukkaavina, että niitä ei laisinkaan voinut sovittaa sakoilla, vaan seurauksena oli aina rauhattomuus sekä irtaimen omaisuuden menetys. Tällaisiksi häpeällisiksi rikoksiksi käsitettiin useat yllä mainituista, toisessa maakuntalaissa korotetuilla sakoilla rangaistavista rikoksista. Osa *nidingsverk*-rikoksista oli maanpetoksellisia ja yhteisön tasapainoa horjuttavia, kuten esimerkiksi omaa yhteisöä vastaan sotiminen, merirosvous tai isäntänsä tappaminen. Yhteisölle sosiaalisesti erittäin tärkeiden kirkko- ja käräjärauhan rikkominen tapolla tai pöytäkumppaninsa tappaminen veitsellä pidoissa katsottiin myös häpeällisiksi. Lisäksi tietyt törkeät silpomiset, kuten esimerkiksi molempien silmien puhkaisu, kielen leikkaaminen, usean raajan poishakkaaminen tai toisen karjan ilkeä teko teurastaminen lienevät ilmentäneet tekijän raakuutta ja epäsosiaalisuutta siinä määrin, että hänet haluttiin sulkea pois yhteisöstä.<sup>9</sup> Mielestäni tällaiset normit ovat mitä relevantteinta aineistoa määriteltäessä hyväksyttävän ja tuomitun väkivallan luonnetta sukuyhteiskunnan oikeuskäsityksissä.

Olisikin ollut kiinnostavaa, jos tutkimuksessa olisi laajemmin keskusteltu kansainvälisen mentaliteettihistoriallisen väkivaltatutkimuksen kanssa. Tämä olisi auttanut selvittämään, missä määrin itäsuomalaiset väkivallan rituaalit olivat osa laajempaa eurooppalaista kulttuurialuetta tai vastaavasti omaleimaisia. Esimerkkeinä vain muutamasta kiinnostavasta kirjasta mainittakoon Pieter Spierenburgin toimittama *Men and Violence — Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America* tai Edward Muirin *Mad Blood Stirring — Vendetta in Renaissance Italy*.<sup>10</sup> Muirin kirjassa pohditaan mm. metsästys-, kosto- ja sotasympoliikan sekoittumista sekä ruumiin häpäisyyn liittyviä rituaaleja kuten ruumiin pilkkomista palasiksi ja syöttämistä koirille tai sioille. Jälkimmäiselle menettelylle löytyy vastineensa myös Raamatusta, eikä sinänsä liene mahdotonta ajatella, että tämänkaltaisen ylikansallinen kulttuurillinen tekijä olisi saattanut vaikuttaa Pohjolassakin. Ellei taas minkäänlaista vastaavuutta löydy Suomessa, on havainto erittäin kiintoisa. Toinen mielenkiintoinen seikka, joka käy ilmi hollantilaisesta ja italialaisesta kontekstista, on kavaluuden tai väijytyksen sallittavuus verikostossa, kunhan se palveli suvun kollektiivisen kunnian puolustamista.<sup>11</sup> Ruotsissa väijytyksellä tai petoksella tehtyä

<sup>9</sup> Ks. VgI I, Urbotamål, s. 77; Yngre Västgötalagen, *ibid.*, Urbotamål, s. 247—248.

<sup>10</sup> Spierenburg, Pieter (red.), *Men and Violence. Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America*. Ohio State University Press 1998; Muir, Edward, *Mad Blood Stirring. Vendetta in Renaissance Italy*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press 1998.

<sup>11</sup> Spierenburg 1998, s. 16.

tappoa pidettiin yleisesti halveksittavana, ja lukijaa jääkin kutkuttamaan epätietoisuus siitä, koskiko verikostoa Itä-Suomessa(kin) erilainen moraalikoodisto kuin muuta henkirikosta.

Matikaisen väitöskirja herättää monia jatkokysymyksiä. Hän ei esimerkiksi ota selkeästi kantaa (keskiaikaisessa) sukuyhteiskunnassa vallinneen verikostotradition säilymiseen Itä-Suomessa. Materiaalin pidemmälle viety analyysi tältä osin olisikin saattanut olla paikallaan. Verta perittiin toisinaan, mutta miten usein ja laajalti? Vaikuttiko suvun vähenevä merkitys myös käytännössä siten, että verta olisi peritty väkivallalla suhteellisesti useammin tutkimuskauden alussa kuin lopussa? Vähentäkö itseapu tapausaineistossa ajan mittaan valtiollistumiskehityksen tai teokratian voimistumisen vuoksi, vai pysyikö se ennallaan? (Matikainen itsekin viittaa mahdollisuuteen vertailuun Suomen eri alueiden välillä, mutta hän ei vertaile tutkimusalueitaan sen kummemmin maantieteellisesti tai ajallisesti.) Mitkä tekijät saattoivat vaikuttaa päätökseen verikostosta? Missä määrin veren periminen katsottiin suvun velvollisuudeksi? Ja keiden sukulaisten velvollisuudeksi? Sukulaisuussuhteista oltiin tietoisia talonpoikaisyhteisöissäkin — perimyssuhteiden määrittely ja sukulaisavioliittojen kieltä edellyttivät sitä — mutta koskiko velvollisuus koston vain lähisukua, laajempaa verisukulaisten piiriä vai myös lankoussuhteiden kautta muodostuneita sukulaisia? Keihin tappajan sukulaisiin katsottiin koston vastaavasti oikeutetusti ulottuvan? Arvosteltavana olevan tutkimuksen ei siis voi sanoa täysin tyhjentyneen pajatsoa näiltä osin.

Silti kokonaisuutena voi oikeutetusti mielestäni sanoa, että Olli Matikaisen väitöskirja on tervetullut avaus mentaliteettihistorian suuntaan historiallisen kriminologian tutkimuskentällä. Toivottavasti se saakin pian jatkoa!

*Mia Korpiola*, OTL, oikeushistorian assistentti  
Helsingin yliopisto  
mia.korpiola@helsinki.fi